

większe miasta w Prusach miały swe garnizony, a istniało także 26 twierdz-miast, w których władze wojskowe miały zdecydowaną przewagę nad kompetencjami władz cywilnej administracji. Ogólnie rzecz biorąc, w każdej niemal sytuacji dochodziło do użycia wojska jako „Hilfpolizei”. Autor powinien tutaj jednak, moim zdaniem, zaakcentować, iż policja sensu stricto państwowa była w Prusach bardzo nieliczna. Wystarczy przytoczyć przykład prowincji poznańskiej: w 1839 r. na jednego żandarma pruskiego wypadało przeciętnie 250 km² i 13 000 ludności, co autor sam zresztą przytoczył (s. 236). Ogólnie można powiedzieć, iż władze wojskowe były przepojone tym samym, a może większym strachem przed ruchami rewolucyjnymi jak policja i były wielokrotnie gotowe do ostrego, samodzielnego interweniowania (wiele tu było sporów kompetencyjnych, s. 256 i n.). Co do pozycji prawnej twierdzy, autor nie nakreślił jasno jej charakteru prawnego. Jedną ze słabości pracy jest to, iż niedostatecznie uwzględnia normy prawa, więcej uwagi poświęcając sytuacjom praktycznym, których jednak interpretacja w wielu wypadkach zawisa w pewnej mierze w próżni prawnej. Sprawy tumultów i buntów i interwencji wojska w tych przypadkach ujął obszernie rozdział VI.

Podsumowując swe uwagi Lüdtkę położył szczególny nacisk na fakt, iż po przerwie reform lat 1807-1820 rola wojska wróciła do sytuacji z epoki fryderycjańskiej: „Ausdrücklich wurde damit der bereits vorher weiterhin erfolgreiche Versuch gerechtfertigt, die altpreuussische Übung fortzuführen: das 'soldatische Mitregiment in allen Polizeisachen' (M. Lehmann)” (s. 323).

Stosunek wojska i biurokracji i ich współpraca na polu wykonywania funkcji wewnętrznej pracy to zasadniczy wątek uwag końcowych. Jeżeli młody Fontane, wyznawca tradycji pruskiej, państwo militarne, oficerów honoru i nieposzlakowanej uczciwości uważał za lepszą gwarancję porządku w państwie niż rozwój działań policyjnych, to Lüdtkę wskazuje, iż w istocie policja przejmowała najgorsze postawy wojska wobec własnego społeczeństwa: bezwzględność, arogancję, samowolę. Specyficzna rola wojska w Prusach, jej klasowe korzenie (właściciel-junkier-oficer) znajdowały więc bezpośrednie odbicie w roli wojska, realizującego funkcję państwowego przymusu wobec własnych obywateli, a raczej poddanych.

Pewne podniesione powyżej zastrzeżenia nie zmieniają generalnie pozytywnej oceny rozprawy. Po książce Kosellecka (którego Lüdtkę w niejednym krytykuje i uzupełnia) jest to najlepsze wprowadzenie w treści społeczne aparatu władzy państwa pruskiego pierwszej połowy XIX w., ważny przyczynek do dziejów skomplikowanych zależności między klasami posiadającymi a aparatem władzy państwowej. W ten sposób autor dołączył do cennego nurtu w historiografii niemieckiej, demistyfikującego realne stosunki społeczne i polityczne w Prusach-Niemczech. Najwięcej do tej pory było takich studiów o epoce wilhelmskiej (H. U. Wehler i jego szkoła). Rozprawa Lüdtkę otwiera więc szerokie dalsze perspektywy metodologiczne i stąd zasługiwała na obszerniejsze omówienie.

STANISŁAW SALMONOWICZ (Toruń)

Harold M. Hyman, William M. Wiecek, *Equal Justice under Law — Constitutional Development 1835-1875*, Harper Row Publishers, New York 1982, ss. XVIII+572.

Pod nadzorem edytorskim wybitnych historyków amerykańskich Richarda B. Morrisa i Henry Steele Commagera wychodzi od lat kilku prestiżowa seria „New American Nation” poświęcona historii Stanów Zjednoczonych Ameryki Pół-

nocnej. Senia zajmuje się historią konstytucjonalizmu amerykańskiego. Dotychczas wyszły prace Lorena P. Beth i Paula L. Murphy dotyczące okresu 1876 - 1969.

W recenzowanej pracy omówiono trzeci wielki okres konstytucjonalizmu amerykańskiego. W pierwszym okresie — formowania się państwa — spisano konstytucję, stworzono podwaliny systemu federalnego, doktryny rozdziału władzy, niezależnego sądownictwa i ochrony fundamentalnych praw obywatelskich. Okres drugi to okres scalania państwa i tworzenia nowego narodu za pomocą prawa i sądów. Okres trzeci omawiany przez Hymana i Wieceka był najbardziej krytycznym w historii Ameryki. Obejmuje bowiem okres kryzysu konstytucyjnego wojny domowej.

W latach 1835 - 1875 następują w Stanach Zjednoczonych olbrzymie zmiany społeczne: masowa imigracja, nowe podziały partyjne, rozwój miast, przemysłu, korporacji, kolei. Rodziło się pytanie, czy system oparty na zasadzie ograniczonego rządu może być dostosowany do warunków zmieniającej się ekonomii, nowej struktury władzy oraz sytuacji, gdy problem niewolnictwa stał się głównym problemem politycznym.

W pierwszej części pracy autorzy omawiają dyskusje politycznoprawne w okresie poprzedzającym wojnę domową, dotyczące w szczególności teorii suwerenności, istoty państwa federacyjnego i niewolnictwa. Rekonstruują walkę abolicjonistów i zwolenników niewolnictwa. Pierwsi uważali niewolnictwo za sprzeczne z konstytucją, drudzy stworzyli unikalną doktrynę godzącą ludową suwerenność i federalizm z niewolnictwem oraz przedstawili ją jako fundament teoretyczny konstytucji. Obie strony formułowały sprzeczne wizje konstytucyjnego rozwoju. Próba rozstrzygnięcia podjęta przez sędziego Sądu Najwyższego Rogera Taneya w sprawie Dreda Scotta nie powiodła się. Taney przedstawił niebezpieczną — z punktu widzenia politycznego — interpretację konstytucji, która mogła się stać instrumentem rozszerzenia niewolnictwa nie tylko na stany Północy, ale także na Zachód. Dyskusja — mająca szerokie zaplecze społeczne — nie mogła być rozstrzygnięta teoretycznie. Spowodowała tworzenie się nowych sił politycznych, takich jak partii „Wolnej Ziemi” czy partii republikańskiej, występujących przeciw niewolnictwu. Przedstawiciel republikańców Abraham Lincoln sformułował istotę klinczu politycznego słowami: „...kraj nie może być pół niewolniczy, pół wolny w nieskończoność. Albo przeciwnicy niewolnictwa powstrzymają jego ekspansję, albo zwolennicy uczynią je prawem w całych Stanach”.

Sytuacja zaogniła się w okresie wyborów w 1860 r. Stany Zjednoczone składały się wtedy z 5 różnych politycznie regionów, a niewolnictwo stanowiło jeden z ważniejszych czynników wyróżniających. Sytuację komplikowały podziały partyjne. Autorzy pokazują, w jaki sposób wybory okazały się wyborami podwójnymi, na Północy i Południu, a niewolnictwo urosło do centralnej kwestii politycznej. Kryzys Unii stał się w tych warunkach nieprzezwycięzalny, a jego wynikiem była secesja stanów południowych.

Niezwykle interesująco zanalizowana jest w pracy mutacja sformułowania Jeffersonowskiej doktryny wolności, będącej, jak mniemano, jądrem konstytucji (rozumianej jako gwarancja praw jednostkowych i ich obrona na własną rękę), pozostającej w sprzeczności z ekspansją federalnego autorytetu i ograniczeniem praw obywatelskich w sytuacji wojny domowej. Koncepcja Lincolnna była koncepcją alternatywną. Jego doktryna rozumiała wolność jako równość, jako zobowiązanie nałożone na społeczeństwo, by popierało jednostki w wykonywaniu ich praw jednostkowych.

Wynikiem wojny były trzy fundamentalne poprawki do konstytucji: trzynasta w 1864 r. — likwidująca niewolnictwo, czternasta z 1868 r. — krepująca stany w ich ograniczeniu praw obywatelskich (w szczególności wyzwolonych Murzynów) i piętnasta z 1870 r. — zabraniająca rządowi stanowym i federalnemu ograniczania

prawa głosowania ze względu na kryterium rasowe. Poprawki owe, rozumiane przez Lincolna jako rozszerzenie praw nie tylko cywilnych, ale też politycznych, miały stać się podstawą programu Rekonstrukcji po wojnie domowej. Po śmierci Lincolna wprowadzenie w życie poprawek — wobec gwałtownych ataków politycznych z Południa — okazało się niewykonalne. W 1872 r. partia republikańska uznała sprawę walki o prawa polityczne Murzynów za obciążenie polityczne. Zaczęła się nowa era polityczna w Stanach.

Autorzy śledzą gwałtowny rozwój doktryny socjaldarwinizmu i nieograniczonej konkurencji, a także ich wpływ na konstytucjonalizm. Idea wolności i indywidualne wejście do elit stało się głównymi programami publicznymi. Owa zmiana — mimo faktu, że legislacja Rekonstrukcji w latach 1866-75 uznała równość za wartość równą wolności i chronioną przez prawo — znalazła wyraźne odbicie w działalności sądów i Sądu Najwyższego. Oznaczało to zmianę nastawienia systemu konstytucyjnego. Zachowanie wolności i systemu federalnego oraz bezpieczeństwo rozwoju nowych sił ekonomicznych i technologii stały się wartościami cenniejszymi niż obrona praw indywidualnych za pomocą interwencji rządu. Murzyni otrzymali pełnię praw politycznych dopiero w 1957, 1960 i 1965 r.

Z omawianego okresu — i jest to główna konkluzja autorów — Stany Zjednoczone wyszły z systemem konstytucyjnym zmienionym i nowoczesnym, który w swym zrębie przetrwał do dzisiaj. Choć potencjalne możliwości tak zmienionego systemu konstytucyjnego nie zostały wtedy w pełni wykorzystane, to jednak przesunięcie centrum decyzji ze stanów na poziom federalny zostało przygotowane. Mimo że u schyłku XIX w. Stany były nadal potęgą, a ich polityka pozostawała głównym wyzwaniem dla konstytucyjnego porządku stworzonego przez wojnę secesyjną, już wkrótce działalność Sądu Najwyższego ograniczyła niebezpieczeństwa z tym związane.

Omawiana książka jest kompetentnym i ciekawym przedstawieniem walki o nowoczesny kształt amerykańskiego konstytucjonalizmu. Powinna stanowić podstawowe źródło dla każdego, kto zechce badać omawiany okres.

ANDRZEJ BRYK (Kraków)

Michael Ludwig, *Tendenzen und Erträge der modernen polnischen Spätmittelalterforschung unter besonderer Berücksichtigung der Stadtgeschichte*, w: Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen, Reihe I, „Giessener Abhandlungen zur Agrar und Wirtschaftsforschung des Europäischen Ostens“, Bd. 128, Duncker & Humblot, Berlin 1983, ss. 157.

Zainteresowanie osiągnięciami powojennej historiografii polskiej w Republice Federalnej Niemiec niejednokrotnie już znajdowało wyraz w publikowaniu krytycznych przeglądów bibliograficznych. Najbardziej obszerne i kompetentne opracowali przed laty znany historyk z Uniwersytetu w Moguncji, Gothold Rhode (*Literaturbericht über polnische Geschichte. I. Veröffentlichungen 1945 bis 1958*, w: „Historische Zeitschrift“, Sonderheft 1, 1962, s. 158-211) oraz wybitny znawca średniowiecznej historii Polski, prezes „Historische Kommission zu Berlin” a zarazem ordynariusz Uniwersytetu w Giessen, Klaus Zernack (*Schwerpunkte und Entwicklungslinien der polnischen Geschichtswissenschaft nach 1945*, w: „Historische Zeitschrift“, Sonderheft 5, 1974, s. 202-323; por. moje uwagi do tego tekstu w CPH, t. XXVII, 1975, z. 2, s. 337-338).